

ДЕФЕКТИ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**Мороз Г.В.**

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового, екологічного та аграрного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника)

Анотація. У статті констатується недостатність існуючого потенціалу екологічного права в забезпеченні прав та інтересів громадян. Серед причин, що обмежують регулятивні можливості екологічного права - проблема дефектності еколого-правових приписів, обумовлена різними факторами і така, що потребує адекватного вирішення. Доведено, що розширення еколого-правового простору за рахунок прямого закріплення інтересу екологічного благополуччя можна трактувати як один із способів усунення суб'єктивної невизначеності як суттєвого недоліку правового регулювання відносин з питань охорони довкілля.

Ключові слова: потенціал екологічного права, дефектність еколого-правових приписів, екологічні інтереси суспільства, інтерес екологічного благополуччя, ресурсно та екологічно збалансоване середовище.

Moroz Galyna Deficiencies in environmental law regulation

The article is aimed at substantiating the lack of the environmental law potential to ensure the rights and interests of citizens. Among the reasons limiting the regulatory possibilities of environmental law is the problem of the defective nature of environmental regulations caused by various factors that requires an adequate solution. It is established that one of the serious negative consequences of the existence of deficiencies in the legal regulation of environmental protection is violations of the systemic properties of environmental law, violations of the integral relations between its constituent elements, as a result of which environmental law ceases to function as a coherent mechanism aimed at protecting the environmental interests of society.

Loopholes are one of the most common types of legal defects. The causes of loopholes can be different: law-making lags behind modern social life; the legislator

is unable to represent in legislation all possible situations that require legal regulation; legal technology is insufficiently used, etc. It is often manifested in the forms of narrow-minded or selfish interests being enshrined or current social needs being inadequately reflected in legislation.

It is proved that the effectiveness and quality of the legislative regulation of environmental relations directly affect the quality of life, health and well-being of people. Therefore, expanding environmental legislation by ensuring the interest of environmental well-being can be considered one of the ways of eliminating subjective uncertainty as a significant deficiency of the legal regulation of environmental relations. Introducing legislation on the optimum combination of economic consumer interests in meeting the resource needs of the economy and environmental interests aimed at ensuring the vital need for a safe and sustainable environment requires the use of inter-branch tools in regulating these relations. Interests in this area are covered by various areas of public law — constitutional, administrative, criminal, environmental and others. A decisive role is played by environmental law itself, the value of which consists in reflecting a combination of various interests. It is environmental law and legislation that play a special role in solving the problem of contradictions in human-nature relations.

Keywords: environmental law potential, deficiencies in environmental legislation, environmental interests of society, interest of environmental well-being, sustainable environment.

Актуальність. Важливість теми дослідження та гострота питання захисту довкілля для українського суспільства та світової спільноти загалом в сучасних реаліях беззаперечні. Практика правового регулювання охорони навколишнього природного середовища свідчить, що потенціал екологічного права в забезпеченні екологічних прав та інтересів не достатньо високий. Серед причин, що обмежують регулятивні можливості екологічного права - проблема дефектності еколого-правових приписів, обумовлена різними факторами і така, що потребує адекватного вирішення.

Стан дослідження. Закономірності виникнення та проявів недоліків, які притаманні екологічному праву, пояснюються, перш за все, в рамках загальної теорії дефектів права. Спеціальні еколого-правові дослідження, присвячені питанням дефектів в екологічному праві, представлені роботами Т.І. Макарової, І.О. Краснової, Н.І. Хлуденєвої. Оскільки незаперечним є вплив дефектів на ефективність дії екологічного права, то слід зазначити, що дане питання загалом не залишилось поза увагою фактично жодного представника еколого-правової науки. Водночас, комплексних досліджень в рамках вітчизняної науки щодо термінологічної ідентифікації дефектів правового регулювання охорони навколишнього середовища, їх видової диференціації, причин виникнення та механізмів усунення, немає. Охопити в межах однієї публікації весь спектр окреслених питань неможливо, проте окремі із аспектів будуть висвітлені.

Виклад основного матеріалу. Палітра наукових поглядів на феномен дефектів в праві досить різноманітна – від визнання дефектів в якості недоліків логіко-структурної властивості системи права і системи законодавства, до їх розгляду як стану правових норм, при якому регулювання суспільних відносин порушує оптимальний баланс інтересів суспільства, держави. Одним із серйозних негативних наслідків існування дефектів правового регулювання охорони навколишнього природного середовища є порушення системних властивостей екологічного права, порушення інтегральних зв'язків між утворюючими його елементами, внаслідок чого екологічне право перестає функціонувати як злагоджений механізм, спрямований на захист екологічних інтересів суспільства [1, с. 85-86, 87, 94]. Аналізуючи особливості механізму еколого-правового регулювання, Т.І. Макарова зазначає, що такий механізм – це свого роду вільна система, елементи (правові інститути) якої взаємодіють відносно вільно. Еластичність системи, що дозволяє їй амортизувати зовнішні впливи, виникає завдяки оптимальному набору міжсистемних зв'язків. Вчена пояснює свою позицію на прикладі екологічного законодавства Республіки Білорусь, яке постійно поповнюється новими природоохоронними нормами, на основі яких формуються нові правові механізми. Трапляються на цьому шляху і втрати, наприклад, звертається увага на можливість трансформації

економічного механізму охорони навколишнього середовища в напрямку виключення з нього окремих елементів або призупинення їх дії, а також перенесення норм, які встановлюють окремі еколого-економічні механізми, в інше законодавство з наступною втратою їх екологічної специфіки. Разом з тим, система не перестає існувати навіть при втраті окремих її частин, при цьому цілеспрямоване спрощення системи може призвести до її ліквідації. Однак, в якості основного фактору збереження системи розглядаються зв'язки, а засобом, що забезпечує стабільність системи – оптимальний набір таких зв'язків. І щонайважливіше, головним елементом, сполучною ланкою правової охорони навколишнього природного середовища є *ціль* існування системи. Виходячи з положень Конституції та Закону «Про охорону навколишнього середовища», тобто з позиції права – визначальна ціль екологічної політики - забезпечення права людини на сприятливе навколишнє середовище [2, с. 42-43].

Одним із найпоширеніших видів юридичних дефектів є прогалини. Прогалини в законодавстві визначаються як повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання [3, с. 148]. Причини виникнення прогалин можуть бути різні: відставання нормотворчості від сучасного суспільного життя, невміння законодавця відтворити в нормах права всіх можливих ситуацій, які потребують правового регулювання, недосконале використання юридичної техніки тощо. Часто це проявляється у вигляді закріплення у законодавстві вузьковідомчих або егоїстичних інтересів або ж неадекватного (необ'єктивного) відображення та закріплення у нормах права сутнісних актуалізованих соціальних потреб.

В наукових дослідження еколого-правового характеру вказують на такі найбільш типові фактори та обставини, що зумовлюють специфіку правового регулювання екологічних відносин та одночасно впливають на його якість:

- 1) предмет екологічного права - навколишнє природне середовище і суспільні відносини, що виникають в цій сфері; 2) комплексний характер методу еколого-правового регулювання, який базується на особливостях

предмета даної галузі права і зумовлює відповідну специфіку в регулюванні; 3) проблеми, пов'язані із систематизацією законодавства про охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів, що пов'язані з ознакою комплексності [4, с. 404].

1. Окреслюючи предмет екологічного права, не можна не відзначити складність, розгалуженість, універсальність відповідних правовідносин, соціальну значимість та специфіку їх об'єктів. Екологічні відносини надзвичайно різноманітні та можуть бути диференційовані в залежності від їх об'єкту (землеохоронні, лісоохоронні, водоохоронні, надрохоронні, відносини з охорони атмосферного повітря тощо), основних сфер діяльності людей у галузі навколишнього природного середовища (еколого-процесуальні, еколого-інформаційні, відносин у сфері розгляду спорів, відносини з міжнародного співробітництва, освоєння космічного простору тощо), соціальної сутності та спрямованості (природоресурсні, природоохоронні, антропоохоронні (біобезпекові). Універсальний характер екологічних правовідносин, їх зв'язок з процесами суспільного розвитку дозволяє кожне явище природи, усі суспільні процеси, що відбуваються, розглядати як об'єкт охорони і права.

Об'єктивно існуючі особливості природних (екологічних) об'єктів (їх природний характер, відсутність вартості, часто відсутність властивостей відновлюваності, взаємозв'язок з іншими елементами навколишнього природного середовища тощо) впливають на правовий режим їх використання, охорони і збереження. Усі ці чинники, а також те, що екологічне право побудоване перш за все на засадах природоресурсного і природоохоронного блоків правового регулювання(завідомо конфліктних по своїй суті), в певній мірі зумовлюють проблему дефектності правового регулювання екологічних відносин. В літературі відзначають, що дана специфіка відобразилась на якості еколого-правової матерії, що проявляється в наявності значної кількості правових невизначеностей, посилань і бланкетних норм, а також норм, що встановлюють необґрунтовано широкі межі розсуду й тлумачення для суб'єктів правозастосовної діяльності [5, с.14; 6, с.26].

2. На особливості правового регулювання природокористування в сучасних умовах впливають, серед іншого, змішаний характер методів правового регулювання [7, с. 10-11]. Так, зокрема, імперативний і диспозитивний методи, за винятком «чистих» приватних або публічних галузей, присутні практично в кожній правовій галузі у певному співвідношенні, роблячи її змішаною, приватно-публічною [8, с. 52]. Розглядаючи методи права екологічної безпеки, Ю.А. Краснова зазначає, що такі ж методи правового регулювання притаманні екологічному праву – імперативний та диспозитивний, серед яких переважає імперативний метод через визнання цієї підгалузі (права екологічної безпеки) регулятивно-охоронною [9, с. 13].

Не можна не погодитись із твердженням про те, що використання (експлуатація) природних ресурсів з господарською метою не може регулюватись тільки адміністративними методами. В сучасних умовах можна констатувати посилення ролі приватноправових форм регулювання природокористування, разом з тим екологічне право небезпідставно відносять в більшій мірі до сфери публічно-приватної, з огляду на те, що екологічна складова апріорі визначальна і впливає на визначення шляхів модернізації економіки та формування достатньо жорсткої та фактично детально регламентованої моделі поведінки суб'єктів правовідносин. У контексті сталого розвитку цілі економічного характеру та охорони навколишнього природного середовища повинні бути врівноваженими, оптимально збалансованими.

3. На сьогодні доводиться констатувати достатньо хаотичне регулювання постійно оновлюваних екологічних відносин. Питання, пов'язані із систематизацією законодавства про охорону довкілля представниками еколого-правової наукової спільноти висвітлюються в найрізноманітніших ракурсах. Дійсно, кодифікаційні роботи в галузі екологічного права відзначаються великим рівнем наукомісткості. Часто необхідні знання виходять за межі юриспруденції. У законотворчій роботі юридична наука спирається на досягнення інших галузей науки, які теж не завжди спроможні дати відповідь на питання, які виникають у правотворенні. Це не означає беспорядності науки. Розробка законопроектів виявляє ряд нових проблем, які потребують

спеціальних наукових досліджень. Так виявляє себе взаємний зв'язок і взаємний вплив науки екологічного права та екологічної правотворчості [10, с.73].

Найпоширенішою на сьогодні є думка щодо необхідності прийняття Екологічного кодексу України (Ю.С. Шемшученко В.В. Костицький, В.І. Андрейцев, Н.Р. Малишева, Г.І. Балюк та ін.). Цікавою видається позиція щодо потреби прийняття Ландшафтного кодексу України або ж Кодексу законів про охорону навколишнього природного середовища [11, с.490]. Серед причин уникнення розгляду і прийняття парламентом Екологічного кодексу України І.І. Каракаш виокремлює наступні: по-перше, натепер дійсно відсутня достатньо обґрунтована науково-методологічна концепція його змістової структури, зокрема щодо співвідношення регулювання природноресурсових, природоохоронних і середовищезахисних відносин; по-друге, невирішеною на доктринальному рівні залишається проблема щодо визначення меж правового «втручання» в закономірності природного функціонування навколишнього середовища; по-третє, об'єктивно неможливим є охоплення надзвичайно різноманітних, розгалужених і специфічних природноресурсових, природоохоронних і середовищезахисних відносин одним, навіть кодифікованим законодавчим актом; по-четверте, незважаючи на більш ніж півстолітній досвід правового регулювання зазначених суспільних відносин вітчизняним законодавством, накопичений правотворчий досвід усе ж є недостатнім для їх урегулювання єдиним кодифікованим законом; по-п'яте, сьогодні не спостерігається достатньо сформований рівень суспільної волі, як наслідок, політичної волі та зацікавленості держави у всеосяжному й ефективному правовому регулюванні взаємодії суспільства зі своїм природним оточенням [12, с. 68].

Названі аргументи є дійсно об'єктивними та зумовлюють, у першу чергу, необхідність розробки Концепції розвитку екологічного права та законодавства, що є важливою складовою в алгоритмі формування єдиної, логічно послідовної, всебічно виваженої та обґрунтованої доктрини національної екологічної

політики України, пошуку найбільш ефективних та оптимальних форм і методів її реалізації [13, с. 172].

У пояснювальній записці до проекту Екологічного кодексу України констатується, що на сьогодні екологічне законодавство України являє собою розгалужену ієрархічну систему законодавчих актів різного регулюючого рівня, різної юридичної сили, різних сфер застосування. Це, з одного боку, є фактом позитивним, тому що у вітчизняному екологічному законодавстві практично не залишилось прогальних предметних сфер. З іншого ж боку, навіть фахівці не в змозі охопити весь цей неосяжний масив законодавства. Проблема ускладнюється непростим характером зв'язків норм суто екологічного законодавства з нормами, що регулюючи відносини щодо охорони навколишнього середовища та використання природних ресурсів, мають так звану "подвійну", чи навіть "потрійну прописку" в різних галузях законодавства України [14]. Оптимальною вважають систематизацію екологічного законодавства на сучасному етапі розвитку українського суспільства й відповідних суспільних відносин, яка може відбуватися поетапно на двоступеневому рівні, а саме: на першому етапі на рівні прийняття Основ екологічного законодавства України, а на другому – на рівні розроблення і прийняття Екологічного кодексу України. Не можна виключати й проведення консолідації однотипних законодавчих актів різних часів у сфері охорони довкілля [12, с. 69]. Безумовно, такий підхід зумовлює необхідність глибинного перегляду змісту, попереднього регулятивного значення і ефекту таких законодавчих актів, визначення рівня їх «екологічності».

Прийнятною та раціональною на завершальному етапі реформування екологічного законодавства можна вважати пропозицію щодо форми кодифікації у вигляді Кодексу законів України про довкілля, що полегшило б пошук потрібної норми та застосування її змісту. Обґрунтовують це тим, що на сьогодні в сфері екологічного законодавства, як ні в одній з інших галузей (цивільному, адміністративному, господарському та ін.), діє розгалужена система кодифікованих законодавчих актів в формі кодексів та законів. Предметом правового регулювання великої частини з них є однорідні групи

екологічних суспільних відносин, об'єднаних сферою відповідних природних ресурсів або їх комплексів. Це закони і кодекси про природні ресурси. Прийняття при такій палітрі законодавчих актів Екологічного кодексу, як форми кодифікованого акту, є недоцільним, оскільки він не зможе об'єднати вже існуючі кодекси і закони з причини своєї спорідненості за формою з останніми. Таке об'єднання можливе лише у формі Кодексу законів України про довкілля. Безумовно, воно не буде механічним, а матиме змістовне наповнення принципними положеннями існуючих кодексів та законів екологічного спрямування та надасть можливість створити єдине законодавче підґрунтя для подальшої законотворчої та правозастосовчої практики [15, с. 51-52]. Тобто мова не йде про суто технічні прийоми, необхідним є системний підхід, який в змозі забезпечити, у тому числі, цілісна доктрина, заснована на вироблених в науці екологічного права уявленнях. Грамотна наукова думка, тобто доктринальні положення, підтримувані теорією еколого-правової науки впродовж багатьох років, мають бути покладені в основу майбутнього нормативно-правового акта, наділеного відповідною юридичною силою. Капітальне впорядкування та вдосконалення вже існуючих кодифікованих актів, приведення їх до вимог сучасного стану речей в природоресурсній та природоохоронній сферах повинні передувати кодифікаційним процесам, на основі чого буде сформовано оновлену національну систему екологічного права.

Таким чином, в основу подальшої систематизації екологічного законодавства повинна бути покладена науково-обґрунтована (доктринальна) концепція основних засад його розвитку. Загалом основною метою систематизації є запобігання забрудненню екосистем, гармонізація взаємодії суспільства і природи, відтворення екологічної рівноваги, екологічне оздоровлення та екологічна безпека. Тобто на сьогодні мета має не природоохоронний характер, а в більшій мірі запобіжний, природовідтворювальний [16, с. 123].

У монографічному дослідженні «Правові засади охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки» (2016 рік) білоруськими вченими викладено

рекомендації щодо виявлення системних дефектів правового регулювання екологічних відносин і способів їх подолання як напряду вдосконалення еколого-правового механізму. Ключовий аспект, на якому поставлено акцент, стосується наявності існуючого системного дефекту, що зумовлений прийняттям в 2000 році Закону Республіки Білорусь «Про нормативно-правові акти Республіки Білорусь», який встановив більшу юридичну силу кодексу по відношенню до інших законів. Такий не беззаперечний підхід законодавця кардинально змінив підпорядкованість законодавчих актів еколого-правового характеру, поставивши за юридичною силою акти природоресурсного змісту - Кодекси Республіки Білорусь про землю, про надра, Водний та Лісовий кодекси, вище Закону Республіки Білорусь «Про охорону довкілля», в преамбулі якого стверджується, що він «встановлює правові основи охорони навколишнього середовища, природокористування, збереження і відновлення біологічного різноманіття, природних ресурсів і об'єктів та спрямований на забезпечення конституційних прав громадян на сприятливе для життя і здоров'я довкілля» [17, с.30]. Тому звертається увага на ту обставину, що спосіб подолання даного протиріччя, запропонований на офіційному рівні, як «систематизація у вигляді кодифікації актів законодавства в галузі охорони навколишнього середовища», демонструє відсутність системного погляду, який походить від розуміння сутності, цілей і завдань правового регулювання екологічних відносин, а також взаємодії природно-ресурсної та природоохоронної складових екологічного законодавства [17, с.30].

Присвятивши увагу питанням окремих чинників, що зумовлюють дефектність правового регулювання екологічних відносин, у контексті змісту даного дослідження, важливо зазначити наступне.

Питання охорони навколишнього природного середовища та використання його корисних властивостей в тій чи іншій мірі підпадають під регулятивний вплив різних галузей права. Суб'єкти відносин, що при цьому виникають, є носіями найрізноманітніших інтересів – економічних, господарських, екологічних, соціальних, політичних чи інших. Різноманітність суспільних відносин в сфері охорони та використання корисних властивостей довкілля

передбачає, що для їх всеосяжного правового охоплення необхідною є дієва система нормативно-правових актів, які б детально врегулювали дану групу відносин. Відомо, що відносини з питань охорони довкілля регулюють понад 40 законів та сотні підзаконних нормативно-правових актів, водночас система відповідальності за екологічні правопорушення, забезпечення дотримання екологічних прав людини залишається слабкою та неефективною. З однієї сторони, на сьогодні ми маємо величезну кількість нормативно-правових актів, що регулюють сферу екологічних відносин, а з іншої - маємо справу з їх декларативністю, фрагментарністю, колізійністю та т. п. Зовсім не обов'язково бути юристом, щоб розуміти, що чим більше приймається законів, указів, постанов, інших нормативно-правових актів, тим меншою стає можливість їх втілення і дотримання, тобто елементарно зменшується ефективність законодавства [18, с. 7]. В кінцевому рахунку перевантаженість нормативної бази призводить до протиріч змісту актів, що складають її систему.

Одним із способів подолання дефектності в правовому регулюванні екологічних правовідносин можна вважати максимальне відображення в змісті правових норм суспільних екологічних інтересів (тобто інтересів екологічного благополуччя), надаючи ціннісних орієнтирів змісту і сутності права. Г. В. Мальцев вважає необхідним, щоб існуючий у суб'єкта інтерес пройшов через юридичну інституалізацію, тобто отримав відображення у правовій нормі, був опосередкований у суб'єктивних правах і юридичних обов'язках, забезпечений гарантіями й засобами правового захисту. Усе це значно збільшує регулятивний потенціал інтересу, який починає тепер діяти як інтерес суб'єкта права. Норма наділяє його носія юридичною владою, можливістю представляти свій інтерес в якості суб'єктивного права, вимагати на законних підставах усунення всіх перешкод на шляху реалізації інтересу, відображеного в суб'єктивному праві [19, с. 777].

О.Л. Дубовик звертає увагу на абстрактність екологічної правотворчості, коли розробники акту не замислюються про механізми його реалізації [20, с. 119]. Наприклад, абстрактністю та загальним змістом відзначається принципове законодавче положення щодо науково обґрунтованого узгодження екологічних,

економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища (п. «е» ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). Водночас, важливо ставити питання про конкретизацію як спосіб удосконалення законодавства, розумність та визначеність в правовому регулюванні екологічних відносин.

Висновки. Ефективність та якість законодавчого регулювання еколого-правових відносин напряму впливає на якість життя, стан здоров'я і добробуту людини.

Розширення еколого-правового простору за рахунок прямого закріплення інтересу екологічного благополуччя можна трактувати як один із способів усунення суб'єктивної невизначеності як суттєвого недоліку правового регулювання відносин з питань безпеки довкілля. Основним інструментом забезпечення оптимального поєднання екологічних інтересів є право. Правове оформлення оптимального поєднання економічних, споживацьких інтересів у задоволенні ресурсних потреб економіки та екологічних інтересів, спрямованих на забезпечення життєво необхідної потреби існування в безпечному, ресурсно та екологічно збалансованому середовищі передбачає потребу використання міжгалузевого інструментарію в регулюванні даних відносин. Інтереси у вказаній сфері забезпечуються різними галузями публічного права – конституційного, адміністративного, кримінального, екологічного та інших. Визначальну роль відіграє саме екологічне право [21, с. 184], ціннісне призначення якого якраз і полягає у відображенні поєднання та втіленні в ньому різного роду інтересів, визначає та зумовлює його сучасні цілі, тенденції розвитку [22, с. 40].

Гармонізація законодавства, екологічного у тому числі, передбачає зовнішній та внутрішній аспекти і полягає не тільки у приведенні положень національного законодавства до норм міжнародного права, а перш за все означає дотримання принципів системності та узгодженості процесу нормотворення. Подолання колізійності законодавства в ході кодифікаційних

робіт, усунення прогалин, лінгвістичних та логічних недоліків і неточностей чи проявів інших дефектів правового регулювання еколого-правових відносин повинно стати важливим завданням в прагненні України до ідеалу структурного аспекту системи діючого права у цілому.

Список використаних джерел

1. Хлуденева Н.И. Дефекты в экологическом праве: понятие и виды. *Журнал российского права*. 2014. № 11. С. 85-95.
2. Макарова Т.И. Юридический инструментализм как метод формирования эколого-правового пространства. *Екологічне право України*. 2017. № 1-2. С. 40-46.
3. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П-С. 2003. 736 с.
4. Макарова Т.И. Дефекты экологического права: постановка проблемы. *Право в современном белорусском обществе* : Сб. науч. тр.; ред.кол. В.И. Семенов (гл.ред.) [и др.]. Минск: «Бизнесофсет», 2011. Вып.7. С.402-408.
5. Анісімова Г.В. Об'єкти екологічних правовідносин: сучасні підходи. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1 (5). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_1_16 (дата звернення: 24.09.2019).
6. Хлуденева Н. И. Дефекты правового регулирования охраны окружающей среды: монография. М.: Ин-т законодательства и сравн. правоведения при Правительстве РФ; ИНФРА-М, 2014. 172 с.
7. Кобецька Н.Р. Дозвільне та договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 424 с.
8. Піддубний О.Ю. Метод екологічного, природоресурсного права та права екологічної безпеки (на прикладі правового регулювання сфери біотехнологій). *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2017. № 2 (2). С. 50-54.
9. Краснова Ю.А. Право екологічної безпеки в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2018. 34 с.

10. Шемшученко Ю.С., Костицький В.В. Про соціальну обумовленість сучасних проблем теорії та методології екологічного права. *Екологічне право України*. 2017. № 1-2. С. 66-74.

11. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колективна монографія / відп. ред.: Т.Є. Харитонова, І.І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 722 с.

12. Каракаш І.І. Актуальні проблеми систематизації сучасного екологічного законодавства України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 63-71.

13. Гетьман А.П. Концепція розвитку екологічного права та законодавства як передумова забезпечення національної екологічної політики. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2013. № 2 (73). С. 165-173.

14. Пояснювальна записка до проекту Екологічного кодексу України. URL:<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=17281&pf35401=47815> (дата звернення: 16.09.2019).

15. Гетьман А.П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. *Екологічне право України: система та межі правового регулювання: матеріали всеукраїн. наук.-практ. круглого столу, 25 вересня 2015 р., м. Дніпропетровськ. Дніпропетровськ, 2015. С. 49-53.*

16. Мороз Г.В. До питання систематизації екологічного законодавства України. Збірник тез наукових доповідей учасників «круглого столу» «Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України». 9 листопада 2012 р. / за заг. ред. В. П. Гетьмана. Харків: НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. С. 121-123.

17. Правовые механизмы охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности. Под науч. ред. Т. И. Макаровой. Минск: БГУ, 2016. 191 с.

18. Балюк Г.И. Новые вызовы для экологического права в современных условиях. *Влияние межгосударственных интеграционных процессов на развитие аграрного, экологического, природоресурсного и энергетического*

права: тез. докл. междунар. науч.-практ. конф., Минск, 26–27 апр. 2018 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: Т. И. Макарова (отв. ред.) [и др.]. Минск: БГУ, 2018. С. 5-11.

19. Мальцев Г.В. Социальные основания права. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2011. 800 с.

20. Дубовик О. Л. Экологическое право. М., 2003. 584 с.

21. Мороз Г.В. Правові форми відображення балансу інтересів у екологічних відносинах. *Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин у контексті інтеграційного розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 7-10 червня 2018 р.) / відп. ред. Т. Є Харитонова, Х.А. Григор'єва. Одеса, Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 183–186.

22. Кобецька Н.Р. Правовий режим використання природних ресурсів: поняття, особливості. *Екологічне право України*. 2016. № 3-4. С. 37-43.